

MACIEJ HAWRYŁAK, PAWEŁ HAWRYŁAK*

FRAGMENTARYZACJA MIASTA

CITY FRAGMENTATION

Streszczenie

Fragmentaryzacja jest zjawiskiem wywołanym gwałtownymi zmianami zachodzącymi zarówno w strukturze społecznej, jak i przestrzennej. Społeczeństwo przestaje odczuwać konieczność wspólnego działania opartego na wspólnej pracy. Znika podział na klasy społeczne, a pojawia się podział na grupy orientujące się bardziej na wspólne użytkowanie przestrzeni. W artykule przeanalizowano zależności i związki, jakie występowały pomiędzy zasadami kształtowania przestrzeni a możliwościami kreowania związków społeczności lokalnych. Podstawowymi dla autorów czynnikami, które decydowały o kształtowaniu przestrzeni dla lokalnych społeczności są: miejsce zamieszkania, o ile jest świadomym manifestem własnej zamożności, powody wyboru wydzielonego miejsca zamieszkania, podziałów na przestrzeń zewnętrzną i wewnętrzną, zasady kształtowania granicy obszarów wydzielonych, ranga wydzielonych enklaw, powody kształtowania struktury rozproszonej czy potrzeby kontroli dostępu. Analiza tych zagadnień pozwala na stwierdzenie, że tworzenie enklaw jest przejawem bycia razem, ale osobno.

Słowa kluczowe: miasto, społeczeństwo

Abstract

Fragmentation is caused by dynamic changes that occur in spatial and social structures. Need of collective activities based on collective labour ceases to exist. Social classes disappear and in their place communities oriented on united use of space pop up. In this paper were analyzed relations and dependences between rules of spatial organization and possible creations of social connections.

Primary factors to decide about local communities spatial order are: place of residence (it it's a conscious manifest of ones wealth), reasons of choosing gated community (with its separation for internal and external space), separated area border configuration rules, rank of such separated enclave, reasons of forming dispersed structure and access control. Analyze of those issues let us state, that creating enclaves is a manifest for being together, but apart.

Keywords: city, society

* Dr inż. arch. Maciej Hawrylak, mgr inż. arch. Paweł Hawrylak, Katedra Urbanistyki, Wydział Architektury, Politechnika Wroclawska.

1. Kryzys miasta

Kryzys miasta jako struktury przestrzennej i organizacyjnej wyraża się m.in. w egzekwowaniu prawa do dysponowania przestrzenią przez jej właścicieli. Wynika to z wielu czynników, w tym „(...) przeoczenia lub zaniedbania wymogu znalezienia nowego wzorca porządkującego strukturę obszarów zurbanizowanych wraz z pierwszą falą rewolucji przemysłowej”[9].

Najbardziej spektakularnym przykładem tworzenia układów działających właściwie poza strukturami (miasto w mieście) jest przestrzeń publiczna MARINY (Warszawa). Według ogólnie przyjętej definicji, traci ona swój status, gdy staje się przestrzenią półprywatną, należącą do ludzi mieszkających na terenie osiedla i nikogo więcej. Innymi słowy „ogólnodostępną” przestrzenią prywatną, co samo w sobie jest absurdem.

Aspekty tworzenia enklaw stanowiących niezależne fragmenty luźno współpracujące z podstawową tkanką można prześledzić, analizując kluczowe dla tego zagadnienia cele takiego działania.

2. Fragmentaryzacja jako proces ponowoczesny

Jerzy Mikułowski-Pomorski podaje powody fragmentaryzacji, która „dokonuje się dziś w życiu społecznym i polega na rozkładzie nowoczesnego, wielkomięjskiego społeczeństwa masowego”. „(...) wspólna praca, która kiedyś wymuszała koncentrację przestrzenną, dziś, w erze nowych mediów, nie wymaga takiego fizycznego związku. Z internetem, nowoczesną telekomunikacją i systemem transportu sprawy zostały tak daleko, iż nie jest konieczne by ludzie, którzy wspólnie pracują byli razem, to też nie są”.

Fragmentaryzacja to nie tylko rozpad struktury, to także budowa nowych elementów współgrających z otoczeniem.

3. Adres – wydzielanie

Miejsce zamieszkania w wielu krajach, o głębokich historycznych korzeniach i utrwalonej demokracji, stanowi wyznacznik zajmowanej pozycji społecznej. Miasta takie jak Wiedeń (Bezirk) czy Paryż (Quartier) wyraźnie wartościują swoich mieszkańców względem statusu społecznego. Jest to oczywiście wartościowanie poszczególnych mieszkańców. Wysokości wynajmu czy koszty zakupu w poszczególnych rejonach miasta wskazują jednoznacznie na przynależność do określonej grupy pod względem możliwości. Są to jednak rejony duże, które nie tworzą relacji społecznych związanych z zajmowaną przestrzenią.

Tablica 1

Motywy wyboru rodzaju osiedla zamkniętego [2]

	Styl życia (adresowane)	Prestiżowe	Bezpieczeństwo
Poczucie wspólnoty	Trzeciorzędne	Trzeciorzędne	Drugorzędne
Oddzielenie się, prywatność	Drugorzędne	Drugorzędne	Pierwszorzędne
Posiadanie kontroli nad własnym terytorium	Pierwszorzędne	Trzeciorzędne	Trzeciorzędne
Stabilność i przewidywalność	Drugorzędne	Pierwszorzędne	Drugorzędne

Kraje skandynawskie preferują system „równości społecznej”, wyrażający się także w swobodnym dostępie do miejsca zamieszkania. Decydują tylko preferencje określonej osoby. Gmina w zasadzie wspiera każde dążenie jednostki do swobodnego wyboru miejsca poprzez współfinansowanie zwiększonych kosztów wynajmu.

Aspekty bezpieczeństwa nie są czynnikiem decydującym. Styl życia, czyli klimat i charakter przestrzeni, czy funkcje towarzyszące wydają się najbardziej istotne w poszukiwaniu celu dla społeczności wydzielonej (*gated community*).

4. Miasto – główny czynnik twórczy

Struktury miejskie, w wersji uporządkowanej (historyczne), znamy i cenimy za logikę, przewidywalność i uporządkowanie przestrzeni.

W dynamicznie rozwijających się miastach, szczególnie dużych, aby wydobyć się z otaczającego chaosu, lokalne społeczności biorą sprawy w swoje ręce, wydzielając się z otaczającej przestrzeni. Tworzą swój prywatny fragment przestrzeni w celu określenia własnych reguł (wartości) uporządkowania i przewidywalności.

Działania te zmierzają do wyraźnego określenia podziału na dwie przestrzenie: zewnętrzną i wewnętrzną oraz publiczną i prywatną, czyli powrót do historycznie utrwalonych podziałów, ale bez historycznej struktury porządkującej.

5. Granica

Historycznie granica odgrywała kluczową rolę w kreowaniu podziału na przestrzeń: zewnętrzną i wewnętrzną, publiczną i prywatną oraz dostępną i niedostępną. Nierozzerwalnie była powiązana z prawem własności, a także statusem społecznym. Trzeba coś mieć, aby zachodziła konieczność wydzielania.

Pierzeja ulicy tworzyła układ graniczny z przenikającą do wnętrza zarówno funkcją mieszkaniową, jak i usługową (kina, teatry, zakłady rzemieślnicze, produkcyjne i inne). Wnętrza, najczęściej o charakterze zamkniętym lub amfiladowym, pozwalały na czytelną identyfikację z przestrzenią – formalną i funkcjonalną (status społeczny).

Plan Nolliego [6] stanowi modelowy przykład występowania dwóch charakterystycznych przestrzeni miasta: zwartej i rozproszonej. Przestrzeń miejska wykreowana jest przez układ przestrzeni publicznych – ulic, placów i wnętrz obiektów ogólnodostępnych (najczęściej sakralnych). Przestrzeń rozproszona to budynki pałaców z wydzielającym je ogrodzeniem. Taka koegzystencja stanowiła o charakterze miasta, a wielkość miasta wynikała z wielkości przestrzeni zwartych.

Granica jako wyrażenie własności terenu jest cechą charakterystyczną małych, wiejskich zespołów siedliskowych (zabudowa jednorodzinna). Przenoszenie wzorca wydzielania przestrzeni w tej formie do stref miejskich wywołuje dysonans i wiąże się z koniecznym ustaleniem nowych wzorców.

6. Bloki – podział na strefy

Czytelne wydzielenie charakteru przestrzeni z wyraźnym podziałem na strefy:

- zewnętrzną zawierającą wszystkie cechy miejskości, jak hałas, zanieczyszczenia, dojazdy, obsługa (np. śmieci), powiązanie z miastem,
- wewnętrzną symbolizującą rekreacyjno-parkowe widzenie przestrzeni ze swobodnym dostępem wszystkich mieszkańców.

Zwiększanie wielkości bloku prowadzi do utraty poczucia więzi ze względu na dużą (potencjalnie) liczbę użytkowników. Powstaje przestrzeń niczyja – zdegradowana.

Do XIX wieku funkcjonowała czytelna zasada podziału na przestrzenie zewnętrzne i wewnętrzne. Przestrzeń zewnętrzna – „Przestrzeń publiczna – konfiguracja ulic, placów i parków – stanowi kod genetyczny miasta, według którego może się ono odtwarzać z rozproszenia lub ruiny. Kod genetyczny przestrzeni publicznej stymuluje rozwój miasta jako całości. To on wyznacza granice interesów partykularnych i zbiorowych”[1].

Przestrzeń wewnętrzna zdominowana przez wnętrza-studnie kreowała wydzieloną społeczność.

Powojenne ruchy wolnościowe (lata 60. XX w.) wprowadziły do procesu kształtowania przestrzeni swobodę. Swobodę jako brak konieczności wydzielenia mniejszych terytoriów. Zwiększało to dostęp wszystkim do każdego terenu.

Swoboda dostępu do przestrzeni zewnętrznej i wewnętrznej powodowała, przy systematycznym zwiększaniu projektowanych terenów (szczególnie mieszkaniowych), tworzenie gigantycznych struktur na tysiące czy dziesiątki tysięcy mieszkańców. Były to najczęściej struktury monofunkcyjne, bez czytelnego odczucia identyfikacji przestrzeni, o niewielkim nasyceniu funkcjami o charakterze centrotwórczym, kreującym miejskość przestrzeni.

7. Hierarchia–struktura–społeczność

Zespoły zamknięte stanowią swoiste „rodzinki w cieście”. Ich rozmieszczenie jest kwestią przypadkowości związanej z możliwościami inwestycyjnymi danego miasta. Dynamiczność zmieniających się warunków życia, braku ciągłej czy stabilnej pracy wymusza częste zmiany, szczególnie w okresie dobrobytu, czyli sytuacji niestabilizowania pozycji społecznej. Zmienność i brak czytelnego podziału na „adresy” daje szansę wprowadzenia czynnika zastępczego – wyznaczania swoistych enklaw o wyższym od otoczenia standardzie.

8. Paradoks architektury pałacowej

Łatwa i czytelna zasada podporządkowania się zabudowy mieszkaniowej konwencji urbanistycznej polegającej na budowie przestrzeni miejskiej jako układu ulic i placów, z wydzieleniem tylko obiektów sakralnych czy pałacowych jako wolno stojących, została w okresie modernizmu wyraźnie naruszona, a w późniejszym okresie całkowicie zarzucona. Wprowadzenie reguł biourbanistycznych (nasłonecznienie mieszkań i terenów rekreacyjnych) spowodowało zerwanie więzi szlaków komunikacyjnych z tworzywem miasta, jakim są budynki. Tym samym „granica” przestrzeni wyrażona w formie zabudowy straciła na znaczeniu.

Od momentu, gdy każdy obiekt posiadający walor użytkowy, jako forma musi być odpowiednio wyeksponowany, co wpływa na rozproszenie zabudowy w równym stopniu, co czynniki biourbanistyczne.

Ze względu na brak czytelnej granicy utworzona zostaje granica „własności”, wyrażona w formie linearnego układu ściany o różnym stopniu ażurowości i możliwości penetracji (kontroli dostępu). W swojej pracy Bernard Tschumi proponuje rozpad struktury blokowej i przejście w strukturę rozproszoną na wydzielonych działkach jako, jednocześnie, zerwanie i kontynuację struktury Berlina [4].

9. Kontrola dostępu – *signum temporis* naszych czasów

Współczesny człowiek wyposażony zostaje w wielorakie instrumentarium pozwalające na penetrowanie coraz większej liczby „światów”. Zarządza nimi poprzez kontrolowanie dostępu. Nie dziwi zatem występowanie takiej samej funkcji kontroli w miejscu zamieszkania.

10. Globalizacja – społeczności lokalne

Postępująca globalizacja (w przypadku Europy „Europeizacja”) prowadzi, między innymi, do wzmocnienia lokalnych społeczności, opierających się na regionach geograficznych, strefach ekonomicznych i religijnych preferencjach.

Problem rekompozycji wielkich (chaotycznych) miast staje się coraz bardziej widoczny we współczesnym świecie, zwanym ponowoczesnym, w którym wciąż obserwujemy wiele procesów dezintegracji starych struktur.

11. Konkluzja

Fragmentaryzacja jest procesem tworzenia lub odtwarzania lokalnych powiązań formowanych oddolnie, bez wskazań wynikających ze struktury miasta.

Jest koncepcją życia razem, ale osobno.

Jest też procesem odwrotnym do strefowania, czyli tworzenia obszarów monofunkcyjnych o niewielkim stopniu zróżnicowania wewnętrznego i małej czytelności podziału na mniejsze struktury.

Jest naturalnym procesem ponownego porządkowania przestrzeni, osvajania i nadawania cechy przewidywalności małym zespołom, głównie o charakterze mieszkaniowym i mieszkaniowo-biurowym.

Granica pomiędzy poszczególnymi enklawami powinna mieć cechy adaptacyjne, tzn. takie, które pozwolą na łatwe dostosowanie do walorów przestrzeni otaczającej: w mieście – miejskie, takie, które decydują także o budowie przestrzeni podstawowej struktury ulic i placów, a poza miastem – podmiejskie.

1. City crisis

City crisis, as a spatial and organizational structure, shows itself in executing legal right to administer space by their owners. It results from many factors, inter alia "(...) overlooked or desisted requirement of finding new spatial order pattern of urban areas structures with the time of first wave of industrial revolution" [9].

The most spectacular example of creating some urban area beyond all structures (city within the city) is MARINA's public space (Warszawa) which, due to the definition, loses its status and becomes semiprivate space that belongs to residents of MARINA, no one else. In other words "open for general use" private space, which is absurd.

2. Fragmentation as a postmodern process

Jerzy Mikułowski-Pomorski [5] gives us some reasons of fragmentation that is "ongoing in social life and lies in disintegration of modern, metropolitan mass society". "(...) collective labour, which formerly imposed spatial concentration, nowadays, in the mass media era, it doesn't need such a physical connection. With internet, modern telecommunication and transport system, everything went too far and if it's not necessary for people, working together, to live together, they don't".

Fragmentation it's not only a collapse of structure, it's also creating new elements that harmonize with their surroundings.

3. Address – separation

In many countries with historical roots and steady democracy, place of living determine people social rank. Cities like Vienna (Bezirk) or Paris (Quartier) are clearly valuing their citizens (individuals) with social status. Costs of rent or purchase, in different city areas, show affiliation to particular wealth group. However, those areas like Bezirk or Quartier are big enough not to form any social connections related to occupied space.

Scandinavian countries prefer "social equality" system which also stands for free access to the place of residence. Only preferences of individuals are decisive. Municipality supports all individuals in their aspiration to choose dwelling-place by subsidizing rent costs.

Aspects of security aren't decisive factors. Life style – character of space – appears to be the most important when looking for a gated community.

Table 1

Types of gated communities and social values in United States [2]

	Life style	Prestige	Security zones
Sense of community	Tertiary	Tertiary	Secondary
Exclusion	Secondary	Secondary	Primary
Privatization	Primary	Tertiary	Tertiary
Stability	Secondary	Primary	Secondary

4. City – main creative factor

Urban structures, when historically ordered, are highly appreciated for logic, predictability and order of space.

In dynamically developing cities, especially big ones, to reveal themselves from surrounding chaos, local communities get things in their own hands and separate from space. They make their own piece of space.

Those actions aim to clear divide space on two, ex- and internal, public and private. That means a return to historically imposed divisions but without historical, order structure itself.

5. Border

Historically, border had fundamental importance in dividing external and internal, public and private, accessible and inaccessible SPACE. It was inseparable with ownership and social status. One needs to have anything for the separating necessity to occur.

Forming border configuration from street frontage and infiltrating residential and commercial usage (cinemas, theatres, production facilities and other) to the interior. Inside the blocks, delimited structures were forming. Building walls create borders.

Urban interiors, in majority of closed character, allowed clear spatial identification. Formal and functional.

Nollie's plan [6] is a model example of existence of two significant types of urban space – compact and dispersed. Urban space is created by a configuration of streets, squares and public facilities interiors (mostly sacred buildings). Dispersed space stands for network of Palace buildings with adjacent gardens and bordering fences or walls. Such coexistence formed city's character. Its overall area depended on an area compact areas.

Limit as a symbol of ownership is a characteristic feature of small village abodes (one family facilities). Implementing such a pattern of spatial separation into urban areas, induces disharmony and requires creating new spatial patterns.

6. Blocks – zones

Legible emanation of space character with clear zoning:

- external, connecting all urban features: noise, pollution, car driving, services (waste...),
- internal, representing, free community access, recreational vision of space.

Increased block size leads to decrease of community relationships, because of larger amount of potential users. That creates no man's space, which is highly deteriorated.

Public and private realm were legibly divided until the end 19th century.

External space – public space – configuration of streets, squares and parks – is city's genetic code with which it can recreate its structure from dispersion or rumble [1].

Public space's genetic code is stimulating city's development as a whole. It's tracing limits between individual and group interests.

Internal spaces dominated by interior-wells created separated communities.

Postwar freedom movements (60s) introduced a liberty to the urban planning. Liberty as lack of necessity to delimit smaller areas. This caused increased overall access to every space by everyone.

Easy access to, both, internal and external spaces, with systematic area increase of new planned territories (especially residential housing) caused creation of gigantic structures for thousands people or more. Moreover those structures were, in majority, of a single use – with low saturation of uses that could create local or city center, ipso facto create the urban character of space.

7. Hierarchy – structure – community

Gated communities are specifically accidental, due to economic and investment possibilities of the city, their localization is fully random. Dynamics of changing life conditions, lack of constant and steady job, imposes often changes. Especially in time of gaining the life property when social status is unstable (undefined). Inconstancy and lack of legible "address" division gives ones opportunity for a substitute factor – delimiting enclaves of higher standard than adjacent areas.

8. Palace architecture paradox

Easy and legible principle of subordinating residential housing to urbanism conventions that lied in creating urban space as a network of streets and squares was expressly restricted during modernism period and totally withdrawn afterwards. Introducing biourbanism rules (solar coefficient of flats and recreational areas) caused severance between communication routes and urban tissue (buildings). Ipso facto, spatial boundary formed from buildings lost its value.

Since every building possesses an utilitarian value, it must be properly displayed as a form and this affects on distracting of urban tissue in the same way as biourbanism factors.

Lack of legible order leads to creation of "ownership" border expressed by a linear configuration of walls with different level of translucency and penetration possibilities (access control). Bernard Tschumi, in his conceptual plan, shows disintegration of block configuration that transforms itself into dispersed structure (on separated lots) as, at the same time, a severance and a continuation of Berlin's pattern [4].

9. Access control – *signum temporis* of our times

Modern man is being equipped with different varieties of tools that allow penetrating constantly bigger amount of "worlds". He manages them using access control. It's not surprising that such control function occurs in place of residence.

10. Globalization – local communities

Proceeding globalization (in case of Europe "Europeization") inter alia stands for strengthening local communities, based upon geographical regions, economic zones and culture or religion preferences.

Recomposition problem of large (chaotic) cities came into huge prominence in modern world, called postmodern, where we can easily observe many disintegration processes of old structures.

11. Conclusion

Fragmentation is a process of creating or recreating local connections, formed from the bottom, without any instructions coming out of city structure.

It's a concept of living together, but apart.

It's also a process reversed to zoning – making single use zones with low level of internal variety where it's hard to visually delimit smaller structures. Fragmentation is a natural process of bringing space back to order, taming and imposing feature of prediction to small urban areas, mostly residential or office-residential.

Border between particular enclaves should poses adaptive features that allow to adjust easily to surrounding space. In a city, urban features, that also decide about creating primary space of streets and squares, beyond its limits, suburban features.

Bibliografia – Bibliography

- [1] Bielecki C., *Gra w miasto*, Fundacja Dom Dostępny, Warszawa 1996.
- [2] Blakely E., Snyder M., *Fortress America. Gated communities in the United States* (Brookings Institution Press/Lincoln Institute of Land Policy, Washington 1999.
- [3] Ibélings H., *20th Century Urban Design in Netherlands*, Nai Publishers, Rotterdam 1999.
- [4] Lampugnani V., *Berlin Tomorrow International Architectural Visions*, St. Martin's Press, 1992.
- [5] Mikułowski Pomorski J., *Fragmentyzacja jako process ponowoczesny. Dekompozycja poprzez fragmentyzację*, Katedra Studiów Europejskich Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Euro-limes, styczeń 2006.
- [6] Nolli G., *La Nuova Topografia di Roma*, 1748, www.library.berkeley.edu.
- [7] Stimmann H., *Kritische Rekonstruktion und steinerne Architektur für die Friedrichstadt*, [w:] Burg A. [red.], *Neue Berlinische Architektur: Eine Debatte*, Birkhauser, Berlin 1994.
- [8] Wróbel T., *Zarys historii budowy miast*, Ossolineum, Wrocław 1971.
- [9] Zipser T., *Aktualna doktryna urbanistyczna wśród ślepych uliczek*, Urbanista, 08/2006.
- [10] www. maps.google.com.

II. 1. Struktura układów: 1) RIEDRECHSTADT – blok, przestrzeń zamknięta (Berlin 1945) [7], 2) VENSER-POLDER – blok, przestrzeń otwarta (Amsterdam 1982–1986) [3], 3) BIJLMERMEER (Amsterdam 1962–1971) [3], 4) Plan NOLLIEGO (Rzym 1748) [6], 5) struktura jednostek (Barcelona, stan obecny) [www.maps.google.com], 6) enklawy (Bernard Tschumi, projekt dla części Berlina) [4]

III. 1. Systems structure: 1) FRIEDRECHSTADT – block, closed spaces (Berlin 1945) [7], 2) VENSER-POLDER – block, open spaces (Amsterdam 1982–1986) [3], 3) BIJLMERMEER (Amsterdam 1962–1971) [3], 4) NOLLI's plan (Rzym 1748) [6], 5) units structure (Barcelona, today) [www.maps.google.com], 6) enclaves (Bernard Tschumi, plan for Berlin) [4]

